

Podržavljenje stranog kapitala u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1945. – 1946. na primjeru poduzeća Thonet Mundus d.d. u većinskome švicarskom vlasništvu

TOMISLAV ANIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad na temelju arhivskoga gradiva i literature prikazuje postupak podržavljenja poduzeća Thonet Mundus d.d., u većinskom vlasništvu švicarskih državljana te pruža uvid ponajviše u pravnu stranu problema prelaska švicarske imovine u državno vlasništvo, kao i način obeštećenja švicarskih državljana koji je izazvan mjerama jugoslavenskih vlasti. U vremenu poraća, vlasništvo nad gospodarskim subjektima bilo je ono što je moglo pružiti opstanak novoj vlasti. Početak razvlašćivanja vlasnika krupnog kapitala bio je zamašnjak koji je osiguravao postojanje samog sustava.

Ključne riječi: podržavljenje, konfiskacija, nacionalizacija, Thonet Mundus, Hrvatska

Drugi svjetski rat u Hrvatskoj obilježile su ljudske žrtve, materijalni gubici, propast Nezavisne Države Hrvatske i obnova Jugoslavije prema načelima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Nakon svršetka rata KPJ se nametnula kao vodeća politička snaga, no politička vlast nikako nije mogla biti potpuna bez ovladavanja privredom. Kako bi omogućila društvenopolitičku preobrazbu iz kapitalizma u socijalizam, KPJ krenula je na radikalna način u obračun sa svim nositeljima vlasničkih prava. Dvojnost u kojoj politička vlast pripada KPJ, a ekonomska vlast domaćim i stranim nositeljima kapitala, morala se ukinuti kako bi se provela ideja socijalizma.

Znatan dio kapitala i industrijskih postrojenja u Kraljevini Jugoslaviji nalazio se u vlasništvu stranaca. Mjere podržavljenja nakon 1945. bile su usmjerene i na taj dio bogatstva. U cjelokupnoj industriji strani je kapital sudjelovao s 49,51%, no u najdohodovnijim granama njegov je udio bio znatno veći, primjerice u ekstraktivnoj industriji¹ i industriji vezivnog materijala (tu se prije svega misli na cement, vapno i pijesak) sa 77,9%, metalurgiji 90,9%, preradi metala 55,8%, kemijskoj industriji 73,6%, tekstilnoj industriji 61,4%, drvnoj

¹ Grane industrijske proizvodnje koje neposredno odvajaju sirovine iz prirodnih izvora uporabom mehaničkih sredstava za rad; obuhvaćaju rudarstvo, vađenje gline, tekućih i plinovitih tvari. Proizvodi ekstraktivne industrije najčešće se upotrebljavaju kao sirovine za daljnju industrijsku preradu, a ona prije svega ovisi o obilju i raznovrsnosti prirodnog bogatstva, umijeću njegova iskorištavanja i razvijenosti proizvodnih sredstava kojima se koristi.

industriji 51,4%.² Vlasti nove Jugoslavije imale su isprva, politički gledano, različit pristup prema savezničkim i neutralnim zemljama u odnosu na one koje su označene kao okupatorske. Imovina Nijemaca i njemačkih državljana, tretirana kao okupatorska, prešla je u državno vlasništvo na temelju *Odluke o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile* od 21. studenog 1944.,³ dok je imovina talijanskih državljana u državno vlasništvo prešla na temelju zakonâ o konfiskaciji i nacionalizaciji, a problemi proistekli iz toga počeli su se rješavati na mirovnoj konferenciji u Parizu.⁴ Za savezničke i neutralne zemlje osnovane su posebne mješovite komisije.

Sva su strana poduzeća, bez obzira na provenijenciju, bila pod optužbom za privrednu kolaboraciju s neprijateljem, a komunistička vlast nije imala namjeru dopustiti niti jednom od njih nastavak djelovanja.

Pitanje savezničke i neutralne imovine uvijek se razmatralo u vanjskopolitičkom kontekstu te je zaključkom članova Centralnog komiteta (CK) KPJ u prosincu 1945. odlučeno da se počne rješavati pitanje inozemnog kapitala jer je svako odlaganje tako ozbiljnog problema u inozemstvu moglo samo štetiti.⁵ Prema navedenom planu, Ministarstvo vanjskih poslova Demokratske Federalne Jugoslavije (DFJ) imalo je zadatak obavijestiti sve zainteresirane države kako je Jugoslavija spremna preko mješovitih komisija utvrditi stanje pojedinih poduzeća. Osnivanje mješovitih komisija nije dalo nikakvih konkretnih rezultata jer su one bile zadužene ponajprije za utvrđivanje okvira i metoda za rješavanje pitanja imovine u stranom vlasništvu. Inozemne su se delegacije zalagale za utvrđivanje i donošenje odluka u skladu s međunarodnim pravom, dok su jugoslavenski predstavnici smatrali kako se problem stranog vlasništva može riješiti isključivo prema načelima nacionalnog zakonodavstva i sudske prakse. Za privrednu se suradnju prema međunarodnom pravu poduzeće trebalo samoinicijativno staviti na raspolaganje protivničkoj strani, dok je prema kriterijima jugoslavenskog prava rad poduzeća tijekom rata bio dovoljan razlog za podržavljenje.⁶

Cjelokupan pravosudni sustav bio je usmjeren na stvaranje novoga društvenog poretka.⁷ Temeljne pravne mehanizme, koji su služili u postupku pre-

² *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945. – 7. jul 1948.)*, Beograd, 1995., 458.

³ Vidjeti više o podržavljenju njemačke imovine u sljedećim radovima Vladimira GEIGERA, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997., *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj/Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatinen, Osijek, 2002.

⁴ Vidjeti Ukaz o ratifikaciji ugovora o miru s Italijom zaključen u Parizu 10. II. 1947., objavljen u Službenom listu br. 74., 29. VIII. 1947., 1001.-1085.

⁵ *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ*, 120.

⁶ Branko PETRANOVIĆ, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969., 243.-245.

⁷ Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, "Pravno utemeljenje državno centralističkog sistema u Hrvatskoj nakon 1945.", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje ČSP), 24/1992., br. 1. 49.-99.

strukturiranja privrede, predstavljale su mjere: konfiskacije, sekvestracije i nacionalizacije. Konfiskacija je tijekom rata provedena na osnovi različitih uputa sa zakonskom snagom novih komunističkih vlasti.⁸ Sva imovina oduzeta na taj način ulazila je u Jedinstveni narodnooslobodilački fond. Odluke o oduzimanju imovine provodile su komisije za utvrđivanje ratnih zločina i vojni sudovi. Nakon završetka rata KPJ počinje s preinakama revolucionarnog zakonodavstva. Jedan od najznačajnijih akata predstavljalo je donošenje *Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije* od 8. lipnja 1945.⁹ Konfiskacija je prema navedenom zakonu bila mjera oduzimanja dijela imovine ili cjelokupne imovine bez naknade u korist države, dok je sekvestracija, kao sastavni dio Zakona o konfiskaciji, označavala privremenu i preventivnu mjeru oduzimanja imovine vlasniku od izvršnih organa. Sekvestrirala se ona imovina za koju nije bila donesena odluka o konfiskaciji zbog toga što postupak nije pokrenut ili je bio u tijeku, a zbog, kako je definirao zakon, “postojanja opasnosti od otuđenja, opterećenja, oštećenja ili umanjenja vrijednosti imovine”.¹⁰ Postupak sekvestracije najčešće je započinjao na prijedlog javnog tužitelja. Nakon toga organi vlasti Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND), Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ) ili javni tužilac postavljali su privremenu upravu nad sekvestriranim poduzećima do pravomoćne presude suda kojom se rješavalo pitanje vlasništva. U najvećem broju slučajeva sekvestrirana je imovina bila u vlasništvu stranih poduzeća. Nakon rata, podržavljenom imovinom upravljala je Državna uprava narodnih dobara (DUND), osnovana u studenome 1945., a mreža njezinih organa uspostavljena je i na nižim razinama vlasti: zemaljskim/republičkim, okružnim i gradskim.¹¹

Osnovnim zakonom o državnim privrednim poduzećima¹² od 24. srpnja 1946. određena su poduzeća od općedržavnog i republičkog značaja pod koji su potpala gotovo sva domaća i strana poduzeća, i ona konfiscirana i ona sekvestrirana. Tako je rad mješovitih komisija još više sužen. Jugoslavenske su komunističke vlasti sve nedoumice oko pitanja vlasništva presjekle dono-

⁸ Više o funkcioniranju poratnog pravosuđa i zakonskoj osnovi vidjeti u Branko PETRANOVIĆ, *Političke i pravne prilike za vreme privremene Vlade FNRJ* (dalje: *Političke i pravne prilike*), Beograd 1964., 43.-56., Marijan MATICKA, “Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948)”, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 25/1992., 123.-148., Tomislav ANIĆ, “Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.-1946.”, ČSP 39/2007., br. 1. 25.-62.

⁹ *Službeni list DFJ*, br. 40., 12. VI. 1945., 345.-348.

Uz navedeni Zakon s obzirom na istraživanu problematiku rada treba vidjeti i sljedeće: *Službeni list DFJ*, br. 70., 14. IX. 1945., Zakon o izmjeni točke 5 člana 30 Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, 697.

Službeni list FNRJ, br. 61., 30. VII. 1946., Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije 9. lipnja 1945., 713.-715.

Službeni list FNRJ, br. 23., 19. III. 1949., Uredba o likvidaciji odnosa nastalih konfiskacijom imovine, 329.-332.

¹⁰ *Službeni list DFJ*, br. 40., 12. VI. 1945., 346.

¹¹ Branko PETRANOVIĆ, *Političke i pravne prilike*, 71. – 86.

¹² *Narodne novine* br. 124., 4. X. 1946., 55. – 64.

šenjem *Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća*¹³ 4. prosinca 1946., kojim su u državno vlasništvo prešla sva privatna privredna poduzeća općedržavnog i republičkog značaja¹⁴ u 42 privredne grane. Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća država se obvezala na naknadu. Proces postizanja sporazuma o naknadi nije tekao jednostavno te su bilateralni sporazumi o naknadi postizani nakon 1948. godine, što je bilo uvjetovano promijenjenim političkim prilikama u Jugoslaviji nakon sukoba sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Jugoslavensko približavanje zapadu započelo je u ljeto 1948. godine. U srpnju iste godine potpisan je sporazum o obeštećenju imovine SAD-a, te sporazum o “odmrzavanju” jugoslavenskog zlata u SAD-u, što su bili ujedno prvi koraci za razrješenje čitavog niza otvorenih pitanja oko obeštećenja stranih državljana vezanih uz problem podržavljenja.¹⁵

Predmet ovog članka je prikaz podržavljenja švicarske imovine na području Narodne Republike Hrvatske (NRH), pri čemu je kao primjer uzeto podržavljenje poduzeća Thonet Mundus d.d. Varaždin. Od sačuvanoga gradiva temeljne izvore za istraživanje omogućuju fragmentarno sačuvani podaci o poduzeću koje su načinili predstavnici poratnih vlasti nove države, a razasuti su u fondovima Predsjedništva Vlade Narodne Republike Hrvatske i Republičkog zavoda za društveno planiranje SRH u Hrvatskome državnom arhivu (HDA). U Arhivu Srbije i Crne Gore fond Ministarstva industrije FNRJ daje nam uvid u tehnički dio provedbe načina na koji su zainteresirani vlasnici potraživali svoja prava s obzirom na podržavljenu imovinu.

Švicarski kapital

Točan udio švicarskog kapitala u poduzećima u Hrvatskoj vrlo je teško odrediti. Razlog tomu leži u činjenici što se udio cjelokupnog stranog kapitala gotovo u pravilu ograničavao na nominalnu vrijednost glavnice dioničkih društava. Ukupna vrijednost poduzeća na taj način može pružiti samo okvir-

¹³ *Službeni list FNRJ*, br. 98., 6. XII., 1946., 1245.-1247., svakako važne zakonske odredbe s obzirom na istraživanu problematiku rada nalaze se u sljedećim zakonskim odredbama:

Službeni list FNRJ, br. 17., 28. II. 1947., Naredba o prijenosu uređaja i spajanju nacionaliziranih poduzeća sa državnim privrednim poduzećima i o prethodnom popisu i procjeni imovine ovih nacionaliziranih poduzeća, 201.

Službeni list FNRJ, br. 98., 19. XI. 1947., Uredba o postupku za procjenu vrijednosti i utvrđivanju naknade za nacionaliziranu imovinu, 1361.-1364.

Službeni list FNRJ, br. 35., 29. IV. 1948., Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća, 433.

Službeni list FNRJ, br. 53., 23. VI. 1948., Uputstvo za prijenos vlasništva nacionaliziranih nekretnina stranih državljana, stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopравnih osoba, 752.-754.

¹⁴ Sva su poduzeća od državnog značaja navedena u *Službenom listu DFJ*, br. 67., 19. VII. 1946., odnosno republičkog značaja u Narodnim novinama br. 124., 4. X. 1946.

¹⁵ Darko BEKIĆ, *Jugoslavija u hladnom ratu; odnosi s velikim silama 1949.-1955.*, Zagreb 1988., 61.

nu tržišnu vrijednost, stoga svi izneseni podaci preuzeti iz postojeće literature predstavljaju pokušaj određivanja njihove približne vrijednosti.¹⁶

U Hrvatskoj je po brojnosti poduzeća, prema spomenutim kriterijima i njihovoj vrijednosti, švicarski kapital imao izuzetno značajnu ulogu, gotovo petinu ukupne vrijednosti stranih poduzeća.¹⁷ Za toliki je udio od presudnog značenja bilo to što je Švicarska bila financijsko strateška baza krupnoga međunarodnog kapitala. Zbog tog se razloga preko švicarskog udjela pojavljuje kapital velikog broja drugih nacionalnih provenijencija.¹⁸ Švicarska je takvu financijsku politiku mogla provoditi prije svega zbog njezine tradicionalne neutralnosti u međunarodnim odnosima, a između ostaloga davala je porezne i druge olakšice za osnivanje holding kompanija.¹⁹

Mjere podržavljenja strane imovine nakon Drugoga svjetskog rata izuzetno je teško pratiti kako na razini dostupne literature, tako i s obzirom na raspoložive arhivske dokumente koji se nalaze u, zasada još uvijek, nesređenim fondovima HDA. Zbog malobrojnoga pronađenoga arhivskoga gradiva problematika podržavljenja poduzeća u švicarskom vlasništvu bit će prikazana na primjeru poduzeća Thonet Mundus d.d. u Varaždinu, točnije na temelju prvostupanjske presude Okružnog suda u Varaždinu u kaznenom predmetu protiv Friedricha Baumgartnera i Josipa Petrovića vodećih ljudi poduzeća, te na temelju pravomoćne presude, koju je donio Vrhovni sud NRH u istom slučaju. Usprkos svoj manjkavosti takvog pristupa, s obzirom na navedene probleme, to je zasad jedini mogući način rekonstrukcije poratne prakse podržavljenja inozemne imovine, kojoj je cilj bilo restrukturiranje cjelokupnoga gospodarskog, političkog i društvenog života.

Thonet Mundus

Stolarski obrt u Slanju kraj Ludbrega osnovan je 1892. godine, a 1905. godine preseljen je u Varaždin gdje posluje pod okriljem Tvornice Lambert, koju 1910. godine otkupljuje tvrtka Mundus. Mundus d.d., tvornica namještaja sa sjedištem u Varaždinu bila je u vlasništvu poduzeća Mundus A. G. u većinskome švicarskom vlasništvu sa sjedištem u gradu Zugu (udaljen dvadesetak

¹⁶ Sergije DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd 1958., Rudolf BIČANIĆ, *Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija*, Zagreb 1939., Milenko FILIPOVIĆ, *Naša industrija i petogodišnji plan*, Beograd 1947., Stevan KUKOLEČA, *Industrija Jugoslavije 1918.-1938.*, Beograd 1941., Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.-1941.*, Zagreb 1950., Vladimir ROZENBERG, *Inostrani kapital u jugoslovenskoj privredi*, Beograd 1937.

¹⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 162.

¹⁸ Švicarska strana koja je sudjelovala u bilateralnoj Komisiji za ustanovljenje ukupnog iznosa švicarskog kapitala radi postizanja sporazuma o obeštećenju bila je na stanovištu kako je zanima isključivo švicarski plasman u privredi, tako su s popisa izostala mnoga poduzeća za koja se dotad smatralo da su švicarskog podrijetla. Vidjeti S. DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 295.-297.

¹⁹ S. DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 162., o švicarskoj imovini za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske vidjeti: Tomislav JONJIĆ "Sudbina švicarske imovine u NDH, 1941.-1945.", ČSP, 39/2007., br. 2., 385.-418. i u tamo navedenoj literaturi.

kilometara južno od Züricha). Poduzeće se 1923. godine fuzioniralo s tvrtkom Thonet čija tradicija seže u 1819. godinu kada je osniva Michael Thonet s namjerom proizvodnje namještaja vlastitog dizajna, koristeći prvi u svijetu tehniku parenoga savijenoga bukovoga masiva. U kratkom vremenu postao je vodeći proizvođač namještaja s organiziranom svjetskom distributivnom mrežom, koji je svoje pozicije na svjetskom tržištu znatno osnažio nakon spajanja s najjačim svjetskim proizvođačem namještaja, poduzećem Mundusom. Ugovorom o spajanju dvaju poduzeća, 51% udjela bilo je u vlasništvu Mundusa, a preostalih 49% u vlasništvu Thoneta. Poduzeće u Varaždinu na taj način 1924. godine posluje pod nazivom Thonet Mundus d.d. sve do završetka Drugoga svjetskog rata.²⁰ Švicarski je kapital u Jugoslaviji prije Drugoga svjetskog rata u proizvodnji i preradi drva sudjelovao s udjelom većim od 50%. Najznačajnija poduzeća bila su: Našička tvornica tanina i paropila d.d. sa sjedištem u Zagrebu koja je ujedno bila i najveće poduzeće u švicarskom vlasništvu s gotovo 16 000 zaposlenika. Švicarske fizičke i pravne osobe imale su također znatne udjele u sljedećim poduzećima: Draž (Zagreb), Narodna šumska industrija (Zagreb), te Thonet Mundus (Varaždin).²¹

Nakon 1945. godine Thonet Mundus d.d. dijeli sudbinu svih poduzeća koja su djelovala na prostoru Jugoslavije/Hrvatske, kada komunističke vlasti počinju preobrazbu društveno političkih odnosa, a vlasnički su odnosi bili svakako jedan od ključnih elemenata u tom procesu.

Tijek podržavljenja

Na prijedlog javnog tužitelja okruga Varaždin izvršen je uvid u poslovanje poduzeća tijekom rata. Prema podacima provedenim za vrijeme prvostupanjskog postupka utvrđeno je kako je vlasnik dionica Thonet Mundusa tvornice namještaja i savijenog drveta d. d. Varaždin, matično poduzeće Mundus A. G. Zug iz Švicarske koje je posjedovalo gotovo sve dionice. Dioničari su tijekom rata održali glavne skupštine 25. lipnja 1942. i 6. rujna. 1943. Na temelju uvida u poslovanje poduzeća sud je poveo kazneni postupak protiv trojice djelatnika: Siegfrida Baumgartnera iz Zuga, Josipa Petrovića iz Zagreba i Roberta Kronasta iz Varaždina.

Okružni sud u Varaždinu u kaznenom predmetu protiv Siegfrida Baumgartnera i Josipa Petrovića radi krivičnog djela iz čl. 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države,²² nakon glavne rasprave, održane 26. studenog

²⁰ www.thonet.de/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=3&lang=de
<http://www.zse.hr/userdocsimages/prospekti/Prospekt-MNDS.pdf>

²¹ S. DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 117.

²² *Službeni list FNRJ*, br. 66., 1. IX. 1945., 645.-647. Člankom 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države određeno je sljedeće: Osobe koje za vrijeme rata privredno surađuju s neprijateljem odnosno okupatorom tj. koje svoja industrijska, trgovačka i transportna ili druga poduzeća ili svoju stručnu spremu stave na raspolaganje neprijatelju za svrhe proizvodnje odnosno sama proizvode predmete koji jačaju ekonomsku snagu i ratni potencijal neprijatelja, ili njihova suradnja s neprijateljem sadrži naročito teške oblike eksploatacije i pritiska na radnike

1945., izrekao je presudu dvojici čelnih ljudi poduzeća Thonet Mundusa d.d. Varaždin. Baumgartner i Petrović proglašeni su krivima zbog toga što su kao članovi ravnateljstva bili na toj dužnosti tijekom rata, a za to su vrijeme upravljajući proizvodnjom proizveli za Bundesfuhrung des Steirischen Heimatbund Maribor, NSDAP Landesgruppe in Kroatien, te razne njemačke državne ustanove stolce, stolove, pisaae stolove, fotelje, stalke za odijela u ukupnom iznosu od 3 066 594 kuna. Uz navedeno, optužba je upravitelje teretila još i zbog toga što su za vrijeme okupacije proizveli i prodali "(...) ukupno vojnim vlastima bivše NDH i njemačkim vlastima robe u iznosu 24,065.975,79 Kuna, te proizveli i izveli u Njemačku i okupirane krajeve robe u iznosu od 5,737.589.17 Kuna".²³

Sve navedeno bilo je dostatno da članovi vijeća Okružnoga narodnog suda u Varaždinu zakluče kako je za vrijeme rata postojala privredna suradnja s "... neprijateljem i okupatorom te njihovim pomagačima na taj način, što su svoju stručnu spremu stavili kao i samo industrijsko poduzeće, s kojim su upravljali, na raspolaganje za ciljeve proizvodnje, proizvođači predmete, koji su jačali ekonomsku snagu i ratni potencijal neprijatelja..."²⁴ Zbog svega navedenog donesena je presuda prema kojoj su optuženi počinili djelo privredne suradnje s neprijateljem, a bilo je kažnjivo na osnovi članka 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. S obzirom na presudu optuženima je određena kazna na osnovi Zakona o vrstama kazni.²⁵

Članovi vijeća Okružnoga narodnog suda u Varaždinu izrekli su sljedeću presudu: "Okrivljeni Siegfried Baumgartner i Josip Petrović osuđeni su: na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 5 godina, na kaznu gubitka svih političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina, na kaznu zabrane vršenja trgovačke i privredne djelatnosti u trajanju od 10 godina. Prema čl. 10 *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države* kao i po čl. 9 st. 3 *Zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže* izrečena je i kazna konfiskacije cjelokupne imovine Thonet Mundus tvornice namještaja i savijenog drveta d. d. Varaždin".²⁶

uz pomoć okupatorskih vlasti, kaznit će se lišenjem slobode s prisilnim radom do 10 godina i konfiskacijom imovine.

Kaznom iz st. 1. navedenog članka kažnjavao se i onaj član nadzornog odbora pravne osobe koji je sudjelovao u donošenju odluke iz koje je proistekla privredna suradnja s neprijateljem.

²³ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), fond – 365 – Republički zavod za društveno planiranje SRH, Presuda Okružnoga narodnog suda u Varaždinu Kzp 236/1945., od 26. XI. 1945.

²⁴ Isto.

²⁵ *Službeni list DFJ*, 48., 10. VII. 1945., 417.-418., Zakon o vrstama kazni odredio je sljedeće kazne koje su izricali sudovi: novčana kazna, prinudni rad bez lišenja slobode, izgon iz mjesta prebivanja, gubitak političkih ili pojedinih građanskih prava, gubitak prava na javnu službu, zabrana bavljenja određenom djelatnošću i zanatom, gubitak ili sniženje čina ili zvanja, lišenje slobode, konfiskacija imovine, lišenje slobode s prinudnim radom, gubitak državljanstva i smrt-na kazna (strijeljanjem ili vješanjem).

²⁶ *Službeni list FNRJ*, br. 26., 25. IV. 1945. Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i sabotaže prema članku 9. Vlasnik poduzeća (radnje) ako je fizička osoba odgovarao je za djelo iz navedenog Zakona ukoliko nije dokazao da je ono učinjeno bez njegovog znanja odnosno naknadnog odobrenja ili bez njegovog nehata. Kod pravnih osoba pored izvršioca djela odgovarali

Protiv prvooptuženog i drugooptuženog provedena je rasprava u njihovoj odsutnosti²⁷ jer je nakon neuspješnog poziva javnog tužitelja za okrug Varaždin utvrđeno da su optuženi pobjegli u inozemstvo.

Branitelj optuženih na glavnoj raspravi priznao je kako je doista proizvedena odnosno dobavljena okupatoru ona količina robe koja je navedena u optužnici, ali da su optuženi bili u inozemstvu i nisu dolazili u tvornicu, a tvornicu je vodio njihov poslovni upravitelj Kurt Ujblager, koji je sklapao pogodbe, pa na osnovi toga optuženi nisu krivi.²⁸

U obrazloženju presude stoji: “Ova obrana optuženih lica nije se mogla uvažiti, jer ona nije ničim dokazana, naprotiv iz zapisnika XXIII redovite glavne skupštine poduzeća vidi se, da su na toj skupštini dne 25. lipnja 1942. bili izabrani kao članovi ravnateljstva optuženi. U to ravnateljstvo ušao je i Kurt Ujblager, koji je bio upravni i poslovni ravnatelj poduzeća i svakako osoba povjerenja optuženih i koji je već kažnjen presudom Vojnog suda broj 765/1945.”²⁹

Na temelju originalnih računa poduzeća i priznanja optuženih javnom tužitelju okruga Varaždin, Okružni narodni sud dokazao je kako je poduzeće proizvelo i prodalo neprijatelju svu robu za koju se teretilo, a bila je navedena u optužnici. Prema spomenutim činjenicama utvrđeno je da su optuženi kao članovi ravnateljstva izravno ili neizravno preko svoga poslovnog upravitelja stavili neprijatelju na raspolaganje ne samo poduzeće, već i svoju stručnu spremu. U presudi Okružnoga narodnog suda Varaždin stoji kako nema mjesta sumnji “(...) da je dobava ovakove vrsti robe jačala ratnu mašineriju neprijatelja, jer mu je dobavljena za njegove ratne potrebe i za vrijeme rata, kojeg je on vodio u cilju potpunog istrebljenja naših naroda. Snabdijevati takovog neprijatelja pa i predmetima navedenim u optužnici, svakako je zločin protiv naroda i države.”³⁰ Za utvrđivanje kaznene i materijalne odgovornosti prema poratnim pravosudnim kriterijima navedeno je bilo više nego dostatno u procesu dokazivanja privredne suradnje s neprijateljem.

Prilikom izricanja presude Okružni narodni sud u Varaždinu pri određivanju kazne uzeo je kao otegotno: “(...) sebičnost (antisocijalnost) optuženih, koji su isključivo radi svoje sebične materijalne koristi i pohlepe za dobitkom

su i oni organi ili opunomoćenici koji su upravljali dotičnim poduzećem ili imanjem ukoliko nisu dokazali da je djelo učinjeno bez njihovog znanja odnosno naknadnog odobrenja ili bez njihovog nehata. Ako je djelo učinjeno po nalogu ili na potstrek odgovorne pravne osobe, može se izreći kazna konfiskacije jednog djela ili čitave imovine pravne osobe, 213.-215.

²⁷ U takvim slučajevima pozivalo se na čl. 15. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, *Službeni list* br. 66., 1. XI. 1945. gdje stoji: “Saslušanje osumnjičenog u pripremnom postupku i prisustvo optuženog na glavnom pretresu zbog krivičnih djela po ovom Zakonu obvezatno je. Pretres bez prisustva optuženika može se održati samo: ako se optuženi izjasnio da na to pristaje; ako je dokazano da se optuženi krije od vlasti ili je pobjegao iz zemlje ili u inozemstvu radi ostvarenja krivičnih djela iz ovog zakona. Odsutnom osumnjičeniku postaviti će sud branitelja već u pripremnom postupku.” 647.

²⁸ HDA, fond – 365 – Republički zavod za društveno planiranje SRH, Presuda Okružnog narodnog suda u Varaždinu Kzp 236/1945., od 26. XI. 1945.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

stavili poduzeće na raspolaganje neprijatelju, a kao olakotno ništa, pak sud smatra, da je izrečena kazna primjerena stepenu njihove krivične odgovornosti, te socijalne opasnosti i težini djela.”³¹

Kazna konfiskacije cjelokupne imovine poduzeća na štetu dioničara izrečena je na osnovi spomenutog članka 10. *Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države*, no kao što je slučaj s poduzećem Thonet Mudus d.d. isti takav slučaj bio je i s gotovo nebrojenim drugim poduzećima, gdje se izricala kazna konfiskacije imovine kao kazna penalnog karaktera, a nikada glavnoga. Kazne lišenja slobode bila je u pravilu izricana kao glavna. Sud je odredio kako konfiskaciju cjelokupne imovine treba izreći: “(...) jer je poduzeće radilo za okupatora i to po nalogima osoba njihova povjerenja tj. po nalogima njihovog poslovnog upravitelja i uz saradnju optuženih članova uprave poduzeća”, a s obzirom na tu činjenicu: “Otuda proizlazi i kazneno materijalna odgovornost samog pravnog lica, tj. Thonet Mundus d. d. u Varaždinu.”³²

Robert Kronast kao trećeoptuženi branio se poricanjem optužbi zbog toga što je u ravnateljstvo ušao kao predstavnik zavoda Prve hrvatske štedionice, podružnice Varaždin, koja je kreditirala poduzeće Thonet Mundus d.d., a on je bio zadužen za nadzor novčanog poslovanja poduzeća radi neometane naplate zavodskog potraživanja. Na kraju svoje obrane naglasio je: “(...) kako je sve to morao činiti kao činovnik po nalogu svojih pretpostavljenih.”³³ U obrazloženju suda stoji kako je obrani trećeoptuženog sud povjerovao zbog toga što je “... notorno, da je optuženi općenito poznat kao dobar, savjestan činovnik i čestit građanin. Tako su na njega gledale i naše narodne vlasti po oslobođenju.”³⁴ Kronasta je nakon svršetka rata imenovalo Ministarstvo trgovine NRH i Ministarstvo industrije NRH delegatom podružnice Prve hrvatske štedionice u Varaždinu i članom komisije za utvrđivanje ratne dobiti. Osim navedenih funkcija obnašao je i posao predsjednika biračkog odbora u Varaždinu za izbore mjesnoga narodnog odbora, kotarske i okružne skupštine, kao i za izbore za ustavotvornu skupštinu. Odmah nakon promjene vlasti Kronast ulazi u Inicijativni odbor za organizaciju Jedinствene narodne fronte u Varaždinu. S obzirom na promjenu vlasti i njezine potrebe za kadrom, članovi vijeća okružnoga narodnog suda donijeli su sljedeći zaključak: “Sve su te funkcije odgovorne naravi i naše ih narodne vlasti povjeravaju samo odanim i čestitim građanima. Prema tome optuženi nije imao nikakvog udjela na rad i produkciju u poduzeću, a u ravnateljstvo je ušao radi nadzora novčanog poslovanja poduzeća za korist svoga zavoda i to po nalogu svojih pretpostavljenih, koje je kao podređeni činovnik morao poslušati.”³⁵ Prema mnogobrojnim pregledanim dokumentima ova presuda trećeoptuženog je rijedak slučaj u sudskoj praksi poratne Jugoslavije/Hrvatske, a oslobađajuća presuda donosila se najče-

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

šće ako je postojala kvalitetna suradnja između tužiteljstva i optuženika, što je razvidno iz navedenih funkcija koje je trećeoptuženi obnašao.

Protiv presude Okružnoga narodnog suda u Varaždinu prvooptuženi Baumgartner i drugooptuženi Petrović žalili su se Vrhovnom sudu, koji je 23. veljače 1946. godine donio, nakon saslušanja javnog tužioca Hrvatske (Drage Despota), odluku prema kojoj se u cijelosti potvrdila prvostupanjska presuda. Branitelj optuženih u žalbi je naveo kako njegove stranke nisu znale da tvornica dobavlja robu okupatoru i da se tvornica bavi proizvodnjom ratne robe te na osnovi toga ne podliježu Zakonu o krivičnim djelima protiv naroda i države, točnije njegovu 10. članku. Zbog navedenih su razloga istaknuli da bi po toj osnovi trebali biti oslobođeni od optužbe odnosno da se kazna kao prestroga ublaži, a naposljetku da se ukine i kazna konfiskacije samog poduzeća.

U obrazloženju Vrhovnog suda navedeno je kako je prvostupanjski sud u skladu sa stanjem spisa: "(...) pravilno utvrdio i ocijenio činjenično stanje, i postojanje djela subjektivne krivnje optuženih primijenivši ispravno propis čl. 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države odmjerivši pravilno kaznu prema težini djela, stepenu krivnje, ocijenjenim otegotnim i olakotnim okolnostima te u presudi citiranim postojećim propisima."³⁶

Optuženi su u žalbi kao glavni argument naveli nemogućnost postojanja krivičnog djela privredne suradnje s obzirom na robu koju je poduzeće proizvodilo, a stajalište Vrhovnog suda je bilo sljedeće: "(...) krivično djelo privredne saradnje može se počinuti proizvodnjom svake vrsti robe, koja jača ekonomsku snagu i ratni potencijal neprijatelja, a ne samo proizvodnjom oružja, municije i slično."³⁷

Bez obzira na to što je Thonet Mundus bilo poduzeće za proizvodnju namještaja, Vrhovni sud je utvrdio kako je u poduzeću proizvedena roba: "(...) išla u korist neprijateljskih oružanih snaga i drugih vlasti, čime su neophodne potrebe neprijatelja u pogledu te vrste robe tijekom rata podmirivane po optuženima, a podmirivanje neophodnih potreba neprijatelja robom svakako dovodi jačanju njegove ekonomske snage, koja je u toku rata usko povezana i sa njegovim ratnim potencijalom."³⁸

Neosnovanim je proglašen navod žalbe kako optuženi nisu sudjelovali u radu poduzeća jer je poduzeće vodio upravni i poslovni ravnatelj Kurt Ujblager (osuđen presudom Vojnog suda u Varaždinu), te je prvostupanjski sud pravilno ocijenio i odbacio njihovu obranu tijekom postupka uzevši s obzirom na sve utvrđene okolnosti i postojanje njihove osobne krivnje. Nakon svih iznesenih činjenica, Vrhovni sud je potvrdio u cijelosti presudu koju je izrekao Okružni narodni sud u Varaždinu.

³⁶ HDA, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Hrvatske (PVNRH), Konzularni odjel (KO), kut. 293., Presuda Vrhovnog suda Hrvatske K 854/45., od 23. II. 1946.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

Modalitet obeštećenje švicarskih državljana pogođenih mjerama podržavljenja jugoslavenskih vlasti

Vlasnici švicarskih poduzeća nakon završetka Drugoga svjetskog rata i uspostave nove vlasti u Jugoslaviji pokušavali su doći do informacija o svojoj imovini. To se, između ostalog, može vidjeti iz dopisa Ministarstva industrije FNRJ Glavnoj direkciji tekstilne industrije u Zagrebu u kojem ih se obavještava o dolasku dvojice švicarskih državljana radi potraživanja podataka o Tvornici pamučne industrije d.d. Zagreb. Iz korespondencije je vidljivo kako su Švicarci mogli dobiti odgovore samo na sljedeća pitanja: o knjigovodstvenom stanju, detaljan popis sirovina, pogonskih sredstava, gotove robe ili one u tijeku izrade, popis novca u blagajni, podatke o površini zemljišta i zgrada Tvornice, popis instalacija, strojeva, materijala i namještaja, s datumom prelaska Tvornice u vlasništvo države od 24. svibnja 1945. godine.

Prema naputku Ministarstva industrije, iscrpne informacije Švicarcima je trebalo dati o popisu dugova Tvornice, podatke o količini izrađene robe za svaku poslovnu godinu od 1936. pa do kraja svibnja 1945. godine, cjelokupnu sačuvanu korespondenciju, knjigovodstvene pečate, narudžbenice ili rekvizi-cijske bonove koji su se odnosili na “robu rekviriranu ili izrađenu po nalogu neprijateljskih vlasti počev od 18 aprila 1941 god. do 8. maja 1945 god.”³⁹ Ministarstvo je isto tako Direkciji dalo ovlast za davanje podataka o ukupnim iznosima isporučene robe, a dobili su ovlast pokazati za ilustraciju pojedine dokumente o isporuci neprijatelju.

O svim dokumentima koji su se odnosili na poratno uređenje Tvornice, u naputku Ministarstva stoji: “Od naših dokumenata ne treba ništa davati već im dozvoliti da zabeleže ono što je potrebno.”⁴⁰

Dvočlana švicarska delegacija nije po nalogu Ministarstva industrije smjela obići samo poduzeće, već je sve podatke mogla isključivo dobiti na uvid u samoj Direkciji pod kontrolom jednoga njezina službenika. Djelatnici su upozoreni kako “(...)treba biti budan i ne davati nešto što je izvan naznačenog...”, no u slučaju “(...)da isti budu uporno tražili povezaćete (doslovno iz izvornika T. A.) se telefonom sa ovim Ministarstvom i tražićete Pomoćnika Ministra ing. Oswalda.” Ovakav način djelomičnog ustupka učinjen je isključivo zato što se u to vrijeme vode trgovinski pregovori sa Švicarskom “(...)pa se zbog toga i čine ovakvi ustupci u davanju podataka.”⁴¹

³⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore (dalje ASiCG), dopis Ministarstva industrije Federativne Narodne Republike Jugoslavije (dalje MI FNRJ) Glavnoj direkciji tekstilne industrije u Zagrebu 25. travnja 1947., kut. 15.

Uredbom o obrazovanju ministarstava, organizacija i službi Saveta ministara (objavljeno u *Službenom listu Srbije i Crne Gore* 25/2003) naziv “Arhiv Jugoslavije” promijenjen je u “Arhiv Srbije i Crne Gore”. Uredba je još uvijek na snazi.

⁴⁰ ASiCG, MI FNRJ, dopis MI FNRJ Ministarstvu industrije i rudarstva NR Hrvatske, davanje podataka o poduzećima koja su ranije bila vlasništvo švicarskih državljana od 15. srpnja 1947. kut., 15.

⁴¹ Isto.

U isto vrijeme postoje, prema raspoloživim dokumentima Ministarstva industrije FNRJ, još neka potraživanja podataka švicarskih državljana o imovini koja je bila u njihovu vlasništvu. Ministarstvo je u svim slučajevima dalo naputak o zabrani ulaska Švicaraca u poduzeće, a na uvid su mogli dobiti podatke u ministarstvima ili glavnim direkcijama. Za predstavnika poduzeća Jugoslavensko Knoch d.d. Zagreb naznačeno je: "Istom ne treba davati nikakve dokumente, već mu samo dozvoliti uvid u iste kao i mogućnost da sam zabilježi ili prepíše potrebne stvari koje ga budu interesirale."⁴² Na kraju spisa stoji: "Potrebno je pri davanju podataka biti budan i ne dati ništa van citiranih pitanja."⁴³ Pitanja su doista bila vrlo štura, a sadržavala su upit o bilanci na dan 31. 12. 1944., bilanci na dan stavljanja poduzeća pod državnu upravu, popis inventara na dan preuzimanja poduzeća pod državnu upravu kao i popis inventara 1941. godine te inventar zgrada i instalacija iz 1939. godine. Prema navedenom pretpostavlja se kako ni odgovori na njih nisu bili ekstenzivniji i informativniji. Svakako bi bilo zanimljivo imati uvid u dokumente iz kojih su Švicarci crpili informacije kako u kvantitativnom, a još više u kvalitativnom smislu. Jugoslavenska i švicarska vlada počele su rješavati problem obeštećenja švicarskih državljana godinu dana kasnije.

Sporazum između FNRJ i Švicarske konfederacije o naknadi za švicarske zahtjeve proistekle iz raznih mjera nacionalizacije, eksproprijacije i drugih ograničenja u pogledu vlasništva dvije su strane zaključile u Bernu 27. studenoga 1948. godine. Ovim je sporazumom određena naknada za švicarsku imovinu u Jugoslaviji u iznosu od sedamdeset i pet milijuna švicarskih franka, koji će biti otplaćivan u polugodišnjim obrocima, a isplaćen u roku od deset godina prema modalitetima ugovorenim između vlada obiju zemalja. Sporazumom je određeno kako će nakon isplate dogovorenog iznosa švicarska Vlada smatrati kao "konačno regulisane sve zahteve za naknadu švajcarskih interesa pogodjenih raznim jugoslovenskim merama nacionalizacije, eksproprijacije i ograničenja."⁴⁴ Nakon isplate naknade u navedenom iznosu u Sporazumu je navedeno kako će se smatrati reguliranim "1. svi zahtevi koji proističu iz jugoslavenskih mera nacionalizacije, eksproprijacije i ograničenja koje su pogodile švajcarska pokretna i nepokretna dobra, prava i interese, uključivši tu i sva švajcarska učešća u preduzećima u Jugoslaviji,"⁴⁵ sva švicarska potraživanja uključivši i ona u vrijednosnim papirima svim fizičkim i pravnim osobama koja su bila predmet mjera nacionalizacije, eksproprijacije i ograničenja. Naknadom u dogovorenom iznosu iz Sporazuma bili su regulirani svi švicarski zahtjevi za naknadu štete proistekli iz jugoslavenskih zakonodavnih, upravnih ili sudskih mjera. Švicarskom imovinom Sporazum je podrazumijevao učešća i potraživanja, imovinu, udjele i potraživanja koja su neposredno ili posredno pripadala fizičkim i pravnim osobama ili trgovačkim društvima čije je sjedište

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ *Službeni list FNRJ*, br. 16., 23. II. 1949., 242.-244.

⁴⁵ Isto.

u Švicarskoj i koja su predstavljala pretežno švicarski interes. Pripadnost švicarskoj narodnosti, kako bi se mogla realizirati prava iz sporazuma, morala je postojati u vrijeme eksproprijacije te na dan stupanja na snagu Sporazuma. Ukupan iznos od sedamdeset i pet milijuna švicarskih franaka bio je podijeljen prema načinu koji je odredila švicarska Vlada, pri čemu njezine odluke nisu povlačile odgovornost prema potencijalnim jugoslavenskim interesentima, kao ni Vlade FNRJ prema potencijalnim švicarskim interesentima.

Dvije su vlade dogovorile kako će u cilju olakšanja švicarskoj Vladi u raspodjeli ukupne svote jugoslavenska Vlada na traženje švicarske Vlade pružiti "(...) u mjeri u kojoj je to moguće, svako potrebno obaveštenje i dokumentaciju da bi omogućila švicarskim nadležnim vlastima da ispitaju traženja švicarskih interesenata koji treba da se obeštete (...)".⁴⁶ Zanimljiv dio svakako predstavlja podatak iz čl. 9. kako će prema potrebi jugoslavenska Vlada ispitati svjedoka po jugoslavenskom zakonu.

Zaključak

Postupak podržavljenja imovine nakon svršetka Drugoga svjetskog rata označavao je žestoki sukob nove vlasti sa svim nositeljima kapitalističkih gospodarskih odnosa koji su dotad bili na snazi. U svojoj osnovi oživotvorenje socijalističkih ideja provođeno je prema sovjetskom obrascu. Budući da su gotovo sve istočnoeuropske zemlje sa socijalističkom preobrazbom počele dvi-je do tri godine nakon Jugoslavije, koja je najbrže uspostavila političku vlast, preuzimanje sovjetskog modela bilo je jedino moguće. Podržavljenje imovine Komunistička partija, kao nositelj političke vlasti, morala je provesti kako bi ovladala privredom kao najznačajnijim državnim sektorom. Tijekom tog procesa znatno lakše je bilo obračunati se s domaćim nositeljima kapitala. Pri podržavljenju strane imovine međunarodni obziri su zapravo, ovisno o prilikama, usporavali ili ubrzavali taj proces. Poduzeće Thonet Mundus d.d. primjer je odnosa kako su se komunističke vlasti odnosile prema imovini u vlasništvu inozemnih državljana, u ovom slučaju švicarskih.

⁴⁶ *Isto.*

SUMMARY

NATIONALIZATION OF FOREIGN CAPITAL IN CROATIA / YUGOSLAVIA 1945 – 1946: THE EXAMPLE OF THONET MUNDUS CO.

This article shows the process of nationalization of the Thonet Mundus company majority-owned by the Swiss citizens by using archival material. It gives insight mostly into the legal side of the transfer of the Swiss property into state hands, as well as the compensation of the Swiss citizens caused by the measures taken by the Yugoslavian authorities. In the post-war period new authorities sought to obtain ownership of economic operators in order to subsist. The beginning of depropriation of the owners of large capital was the engine that ensured the survival of the system itself.

Key words: nationalization, confiscation, Thonet Mundus, Croatia